

СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНИХ «Я-КОНЦЕПЦІЙ» ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ ЗА ТРАДИЦІЙНИМИ Й ІННОВАЦІЙНИМИ УМОВАМИ ДІЯЛЬНОСТІ

Присвячено аналізу проблеми впливу характеру (інноваційний або традиційний) професійної діяльності вчителів початкових класів на розвиток професійної «Я-концепції» та окремих її складових за результатами емпіричного дослідження. Представлено результати порівняльного аналізу розвитку професійних «Я-концепцій» та їх складових (когнітивної, емоційно-оцінної, поведінково-регулятивної) вчителів початкових класів, що працюють в умовах інноваційної чи традиційної педагогічної діяльності.

Ключові слова: професійна «Я-концепція», когнітивна складова, емоційно-оцінна складова, поведінково-регулятивна складова, інноваційна педагогічна діяльність, традиційна педагогічна діяльність.

Постановка проблеми

Проблема ефективності та результативності запровадження й опрацювання педагогічних інновацій нині привертає увагу все більш широкого кола науковців (К. Ангеловські, К. Бондарєва, Л. Буркова, Ю. Власенко, Т. Гальцева, Л. Даниленко, І. Дичківська, М. Кларін, О. Козлова, К. Макагон, В. Паламарчук, І. Підласий, М. Поташник, А. Пригожин, О. Хомерики, Ю. Швалб, Н. Юсуфбекова та інші) [1–5]. Проте наукові інтереси сучасних дослідників торкаються, головним чином, управління інноваційними процесами у навчальних закладах та загального змісту й структури інноваційної діяльності, при цьому переважна більшість робіт виконана у сфері педагогічної науки. Дослідники-психологи тепер адресують свій науковий інтерес до проблеми інновацій порівняно рідко, й окремі поодинокі розвідки стосуються, здебільшого, досліджень психологічної готовності педагогів до включення в інноваційну діяльність. Утім, особливого значення набувають дослідження якісних характеристик суб'єктів інноваційного процесу, зокрема вчителів, які активно включені в опрацювання інноваційних педагогічних моделей, у контексті ґрунтовної психолого-педагогічної експертизи та супроводу цих актуальних процесів освітянського сьогодення в Україні. Відтак гостро актуальною вбачається проблема впливу власно інноваційної педагогічної діяльності на особистісно-професійний розвиток вчителя, його професійну самосвідомість та професійну «Я-концепцію».

Мета статті полягає у висвітленні результатів емпіричного аналізу проблеми впливу умов (інноваційні або традиційні) здійснюваної вчителями початкової школи професійної діяльності на розвиток професійної «Я-концепції» та окремих її складових.

Виклад основного матеріалу

Задля з'ясування специфіки професійних «Я-концепцій» вчителів початкових класів залежно від характеру здійснюваної ними професійної педагогічної діяльності (традиційної чи інноваційної) використано порівняльний аналіз із застосуванням непараметричних статистичних критеріїв Манна-Уїтні та χ^2 Пірсона, критерію знакових рангів Вілкоксона.

Результати статистичного аналізу (рис. 1) показали, що низький рівень розвитку професійної «Я-концепції» притаманний 37,9% вчителів, котрі працюють в умовах традиційної педагогічної діяльності, та 32,0% вчителів, що працюють в умовах інноваційної діяльності. Одночасно з цим прояв розвитку професійної «Я-концепції» на середньому рівні фіксується у приблизно однакової частини вчителів, які працюють за традиційних та інноваційних умов, що становить 43,1% та 42,2%. Високий рівень розвитку професійної «Я-концепції» наявний лише у 19,0% вчителів початкових класів, які працюють в традиційних умовах діяльності, та у 25,8% вчителів, котрі здійснюють інноваційну педагогічну діяльність.

Отже, маємо підстави стверджувати: вчителі, які працюють в умовах інноваційної діяльності, мають більш розвинену професійну «Я-концепцію», ніж вчителі, котрі працюють традиційно. Втім таке положення потребує подальшого уточнення за всіма складовими професійної «Я-концепції».

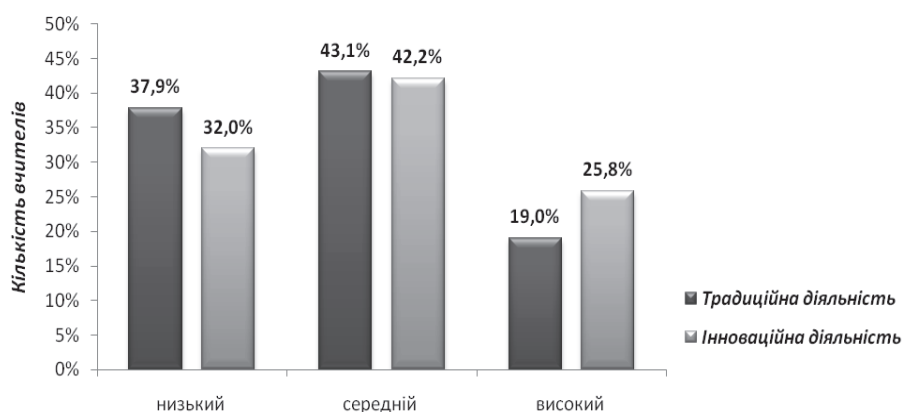

Рис. 1. Розподіл вчителів початкової школи за рівнями розвитку цілісної професійної «Я-концепції»

Розподіл вчителів початкових класів, котрі працюють в умовах традиційної педагогічної діяльності та в умовах інноваційної педагогічної діяльності, за рівнями розвитку когнітивної складової професійної «Я-концепції» представлено на гістограмі (рис. 2). Переважна більшість (57,7%) вчителів початкової школи, котрі працюють за традиційних умов діяльності, мають низький рівень розвитку когнітивної складової професійної «Я-концепції». Лише 10,6% виявили високий рівень розвитку когнітивної складової професійної «Я-концепції», середній рівень — засвідчили 31,6% вчителів.

Результати засвідчують, що більше ніж половина (52,6%) опитаних вчителів початкової школи, котрі включені в опрацювання інноваційних моделей, показують низький рівень розвитку когнітивної складової професійної «Я-концепції». Тільки 13,8% респондентів мають когнітивну складову на високому рівні розвитку. Втім, порівнюючи отримані результати обох вибірок, можемо наголосити, що загальний рівень розвитку когнітивної складової професійної «Я-концепції» вчителів-інноватиків дещо вищий, ніж у вчителів, котрі працюють за умов традиційної діяльності. Такі дані, на нашу думку, вимагали подальшого якісного аналізу з ціллю уточнення відмінностей у розвитку когнітивної складової професійної «Я-концепції».

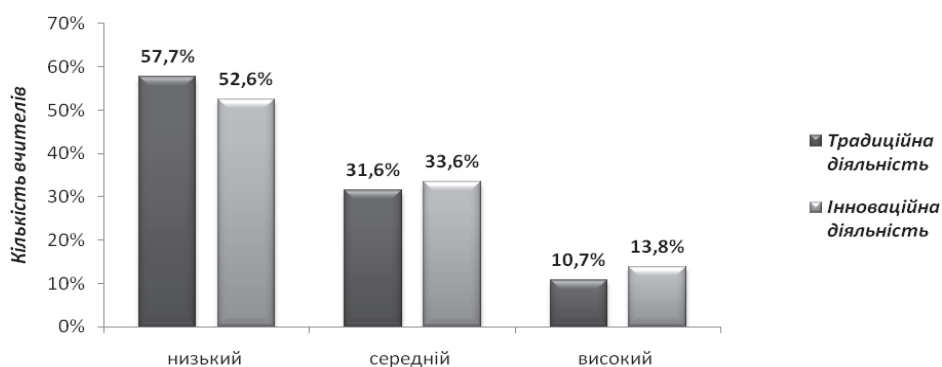

Рис. 2. Розподіл вчителів початкової школи за рівнями розвитку когнітивної складової професійної «Я-концепції»

Перевірка достовірності відмінності у когнітивній складовій професійної «Я-концепції» вчителів початкових класів, котрі працюють за умовами традиційної педагогічної діяльності та за умовами інноваційної педагогічної діяльності, довела: за переважною більшістю досліджуваних показників когнітивної складової статистично значущих відмінностей не виявлено. Втім таке твердження правдиве, головним чином, для таких показників, як авторитарність, егоїстичність, агресивність, підозрілість, підпорядкованість, залеж-

ність, дружелюбність, альтруїстичність, що в основному наповнюють образи «Я-професіонал-реальне», «Я-професіонал-ідеальне», та показника розуміння себе як професіонала. Проте за показниками інтересу до пізнання себе як професіонала ($p = 0,02$; $p < 0,05$) з'ясовано відмінності на високих рівнях статистичної значущості. Отже, когнітивна складова професійної «Я-концепції» вчителів в умовах інноваційної діяльності відрізняється від когнітивної складової професійної «Я-концепції» вчителів в умовах традиційної діяльності лише частково й потребує поглибленого якісного аналізу.

За результатами якісного аналізу когнітивної складової професійної «Я-концепції» вчителів, що працюють за традиційних та інноваційних умов, встановлено, що вчителі прагнуть підсилення у професійній «Я-концепції», а відтак і у професійній діяльності таких особистісних якостей, як лідерство, завятість, наполегливість, вміння покладатися на свою особисту думку, впевненість у собі, незалежність. Порівняння решти даних говорить про тенденції зменшення таких властивостей як непримиренність, скептицизм, упертість і водночас надмірна поступливість, довірливість, безпорадність, несамостійність, безкорисливість, чуйність. Статистичний аналіз за критерієм знакових рангів Вілкоксона доводить відмінність між показниками образу «Я-професіонал-реальне» та образу «Я-професіонал-ідеальне»: авторитарність ($p < 0,0001$), егоїстичність ($p < 0,0001$), агресивність ($p < 0,0001$), підозрілість ($p < 0,0001$), підпорядкованість ($p < 0,0001$), залежність ($p < 0,0001$), дружелюбність ($p < 0,001$), альтруїстичність ($p < 0,05$), що говорить про панівну внутрішню неузгодженість образу «Я-професіонал» вчителів, котрі працюють в умовах традиційної діяльності. При цьому образ «Я-професіонал-реальне» найбільш віддалений від образу «Я-професіонал-ідеальне» за такими якостями, як поступливість, лідерство та чуйність, що за самооцінкою вчителів означає такі якості, як авторитарність, лідерство, які представлені в реальному образі педагога-професіонала недостатньо, що має місце бажання розвивати у собі ці якості, наближаючись, таким чином, до образу ідеального вчителя. Одночасно, за самооцінкою вчителів такі якості, як поступливість, лагідність, спроможність до компромісу виражені у них досить сильно і тому задля наближення до професійного «Я-ідеалу» педагогам необхідно стати менш поступливими, скромними, сором'язливими, критичними до себе.

За критерієм розвиненості інтересу вчителів до самих себе як до професіоналів, дані засвідчили достеменно різницю за показниками самоінтересу на рівні статистичної значущості ($p < 0,05$). Якісний аналіз за цим критерієм дає змогу наголосити: у вчителів-інноватиків більш високий загальний рівень розвитку інтересу до себе як до професіонала, як до суб'єкта педагогічної діяльності та як представника професійної спільноти, ніж у вчителів, котрі працюють традиційно. Втім за показником саморозуміння виявлено відсутність статистично достовірних відмінностей, причому в обох вибірках переважає частка респондентів із середнім рівнем розвитку розуміння себе як професіонала (у традиційних умовах — 59,1%; в інноваційних умовах — 65,5%) та мізерна частка вчителів з високим рівнем саморозуміння (у традиційних умовах — 1,1%; в інноваційних умовах — 2,4%). Отже, досить низький загальний показник за шкалою саморозуміння, на нашу думку, свідчить про поверхневе проникнення у власне «Я-професійне», недостатній рівень розвитку рефлексивності, а також слаборозвинені власні когнітивні образи.

Таким чином, означені тенденції розвитку когнітивної складової професійної «Я-концепції» вчителів початкових класів, що працюють за традиційних умов педагогічної діяльності, вважаються нам більш негативними, аніж позитивними.

Показники розвитку емоційно-оцінної складової професійної «Я-концепції» вчителів початкових класів, котрі працюють в умовах традиційної педагогічної діяльності та в умовах інноваційної педагогічної діяльності, представлені на рис. 3. Емоційно-оцінна складова професійної «Я-концепції» на низькому рівні розвитку спостерігається у 15,0% вчителів, котрі працюють в умовах традиційної педагогічної діяльності. У близько половини респондентів цієї вибірки (48,3%) — середній рівень розвитку емоційно-оцінної складової професійної «Я-концепції», а високий рівень розвитку у 36,7% опитаних вчителів. Як бачимо, загальний рівень розвитку емоційно-оцінної складової професійної «Я-концепції» вчителів початкових класів, котрі працюють в умовах інноваційної педагогічної діяльності, дещо вищий, ніж у вчителів, які працюють за традиційних умов. Про це свідчить наявність високого рівня розвитку емоційно-оцінної складової

професійної «Я-концепції» у 47,6% вчителів-інноватиків, та присутність низького рівня розвитку цього інтегрованого показника лише у 10,3% опитаних.

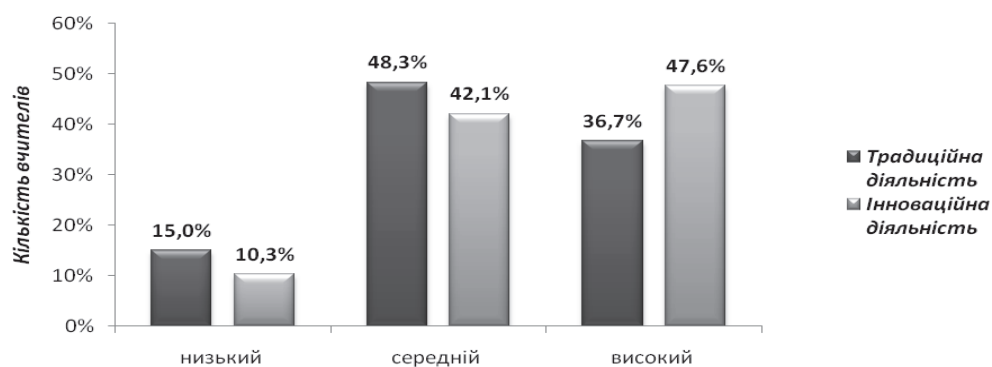

Рис. 3. Розподіл вчителів початкової школи за рівнями розвитку емоційно-оцінної складової професійної «Я-концепції»

Порівняльний аналіз даних доводить суттєву відмінність загальної професійної самооцінки у вчителів початкової школи, котрі працюють за умов традиційної педагогічної діяльності та за умов інноваційної педагогічної діяльності. Показник адекватної самооцінки за множиною позитивних рис особистості у вибірці вчителів, що працюють за традиційних умов, перевищує відповідний показник вибірки вчителів, включених в опрацювання інноваційних систем (69% > 65%). Більш істотну відмінність отримано за показником адекватної самооцінки за множиною негативних якостей: 42% учителів, що працюють у традиційних умовах, і 27% учителів, котрі опрацьовують інноваційні моделі. Рівень неадекватної, завищеної самооцінки демонструють значно більше учителів, що працюють за умов інноваційної діяльності, аніж вчителі, котрі працюють за традиційних умов. Так, за множиною позитивних якостей неадекватна, завищена самооцінка виявилась у 31% вчителів-інноватиків проти 22% — у вчителів, котрі працюють за умов традиційної діяльності, а за множиною негативних якостей неадекватна, завищена самооцінка спостерігається у 73% і 58% вчителів відповідно. Такий високий рівень завищеної самооцінки у вчителів-інноватиків можна пояснити, на нашу думку, високим рівнем стресогенності інноваційної педагогічної діяльності через наявність чималої кількості професійних ситуацій невизначеності, в яких учитель має приймати миттєві й відповідальні самостійні рішення, що вмикає механізм зниження надмірної самокритичності. Протилежна тенденція з'ясована щодо рівня неадекватної заниженої самооцінки. А саме: за множиною позитивних рис показник неадекватно-заниженої самооцінки вчителів, що працюють за традиційних умов педагогічної діяльності (9%), перевищує відповідний показник вчителів, які опрацьовують інноваційні освітні системи (4%). Примітно, що жоден учитель двох вибірок не виявив неадекватної заниженої самооцінки за множиною негативних якостей.

Таким чином, можемо стверджувати, що включення вчителів в опрацювання інноваційних педагогічних систем прямо пов'язане з тенденцією до зростання неадекватної, завищеної професійної самооцінки. Виявлена закономірність, на нашу думку, потребує більш детального дослідження, насамперед за параметром тривалості опрацювання вчителями інноваційних моделей.

Для порівняння вибірок вчителів, що працюють за умов традиційної педагогічної діяльності та за умов інноваційної педагогічної діяльності, за рівнем розвитку основних показників професійного самоставлення було застосовано метод непараметричної статистики за Манном-Уїтні. Виявлено статистично значущі розбіжності за переважною більшістю показників емоційно-оцінної складової професійної «Я-концепції» вчителів початкових класів: за шкалами очікування ставлення інших, самоприйняття — на рівні $p \leq 0,001$, а за шкалами інтегрального самоставлення, сподівання позитивного ставлення з боку інших — на рівні $p < 0,01$. За властивостями, що відображаються шкалою самоповаги та шкалою ставлення до «Я», визначено розбіжності на рівні значущості $p < 0,05$. Таким чином, доведено існування достовірних відмінностей між порівнюваними групами вчителів щодо їхнього професійного самоставлення як компонента емоційно-оцінної складової професійної «Я-концепції».

Зазначимо, що статистичний аналіз за критерієм χ^2 К. Пірсона довів значущу відмінність у рівні розвитку таких показників професійного самоставлення респондентів, як очікування позитивного ставлення від інших людей ($p \leq 0,001$), самоприйняття ($p < 0,01$) залежно від характеру здійснюваної вчителями професійної діяльності.

Дані розподілу вчителів початкових класів, котрі працюють в умовах традиційної та інноваційної діяльності, за рівнями розвитку поведінково-регулятивної складової професійної «Я-концепції» висвітлені на рис. 4.

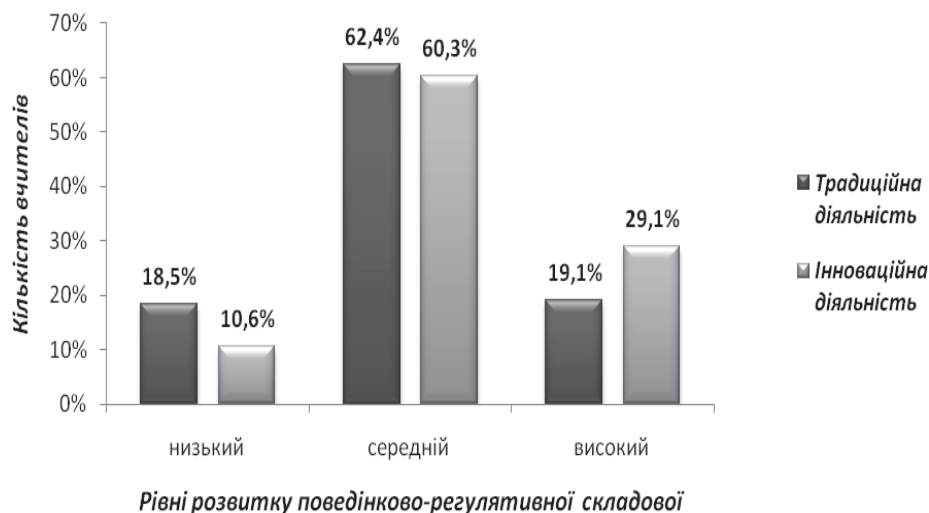

Рис. 4. Розподіл вчителів початкової школи за рівнями розвитку поведінково-регулятивної складової професійної «Я-концепції»

Як видно, на низькому рівні розвитку поведінково-регулятивна складова професійної «Я-концепції» виявилась у 18,5% вчителів, котрі працюють в традиційних умовах. У 62,4% осіб цієї вибірки виявлено середній рівень розвитку поведінково-регулятивної складової професійної «Я-концепції». І лише у 19,1% вчителів початкової школи, що працюють традиційно, позначився високий рівень поведінково-регулятивної складової професійної «Я-концепції». Поданий на рис. 4 розподіл за рівнями розвитку поведінково-регулятивної складової професійної «Я-концепції» вчителів-інноватиків початкових класів вказує на наявність загального більш високого рівня розвитку поведінково-регулятивної складової, ніж у вчителів, що здійснюють професійну діяльність традиційно. Так, високий рівень за цим інтегрованим показником присутній у 29,1% вчителів-інноватиків; середній рівень — у 60,3% респондентів; низький рівень — лише у 10,6% опитаних.

Порівняння вибірок вчителів, що працюють за умов традиційної та інноваційної педагогічної діяльності, за показниками поведінково-регулятивної складової професійної «Я-концепції» за критерієм Манна-Уїтні виявило статистично значущі розбіжності за переважною більшістю показників: за інтернальністю у сфері досягнень ($p < 0,01$), самовпевненістю ($p < 0,01$), за готовністю змінювати себе ($p < 0,001$), за інтернальністю у виробничих стосунках ($p < 0,05$), готовністю до саморозвитку ($p < 0,05$), самопослідовністю й самокерівництвом ($p < 0,05$).

При розбіжностях ($p < 0,01$) показників за шкалою самовпевненості можемо стверджувати, що інноваційна педагогічна діяльність більшою мірою, ніж традиційна педагогічна діяльність, сприяє розвитку у вчителів впевненості у собі, ставлення до себе як до самостійного, надійного й вольового індивіда, якому є за що себе поважати, підтримує зростання властивостей, що сприяють проявам упевненої поведінки у професійній діяльності: сміливості, незалежності, наполегливості, щирості, такту й почуттю міри тощо. Дані, отримані за шкалою самопослідовності й самокерівництва, вказують на більш виразний ступінь переживання власного «Я» як внутрішнього стержня, що інтегрує й організує особистість, діяльність і спілкування у вчителів, котрі опрацьовують інноваційні моделі, аніж у вчителів, що працюють за умов традиційної педагогічної діяльності. Тобто вчителі-інноватори здебільшого відчують спроможність контролювати себе і власні когнітивні й афективні прояви у будь-яких професійно-педагогічних ситуаціях, коригувати їх силою

власних зусиль, змогу ставити цілі й оцінювати свої дії, порівнюючи їх із внутрішніми стандартами, особисту здатність активно впливати на перебіг значущих подій у професійній діяльності тощо.

Згідно з проведеним якісним аналізом особливостей суб'єктивного контролю респондентів, стає очевидним, що у вчителів, які працюють за умов традиційної діяльності, переважає екстернальний тип суб'єктивного контролю у сферах життєдіяльності, найбільше важливих для професійної педагогічної діяльності. Щодо вчителів, які працюють за умов інноваційної діяльності, маємо змогу констатувати, що за шкалами інтернальності у сфері досягнень та у міжособистісних взаєминах у респондентів переважає інтернальний тип контролю. Відповідно, вчителі-інноватори вважають себе здатними реалізувати свої цілі самостійно та досягати успіхів у будь-якій сфері, у професійній зокрема. За шкалою інтернальності у сфері виробничих стосунків, у вчителів, що працюють за традиційних умов, з'ясовано переважно екстернальний тип суб'єктивного контролю, що свідчить про схильність приписувати детермінування важливих подій у своїй професійній діяльності зовнішнім обставинам та чинникам (керівництву, колегам, везінню / невезінню тощо) і, найголовніше, про занижене самооцінювання щодо професійного зростання. Водночас вчителі-інноватори демонструють рівень суб'єктивного контролю, наближений до статистичної норми (5,4 стенов). На цій підставі наголосимо, що включення вчителів в опрацювання інноваційних освітніх моделей сприяє тенденції зростання переконання у важливості особистих дій як дієвого чинника організації власної професійної діяльності, самопросування, здобуття бажаних результатів, досягнення професійних успіхів.

Так само визначено статистично достовірну розбіжність за показником загальної готовності до саморозвитку ($p < 0,05$) та показником готовності змінювати себе ($p < 0,001$), при цьому рівень розвитку властивостей за обома показниками у вчителів-інноватиків значно вищий, ніж у вчителів, що працюють в умовах традиційної діяльності.

З'ясування відмінностей у розподілі ознак за показниками поведінково-регулятивної складової професійної «Я-концепції» вчителів при зіставленні обох вибірок за критерієм χ^2 Пірсона довело статистично достовірні розбіжності у даних: інтернальності у сфері досягнень ($p < 0,01$), інтернальності у сфері професійних стосунків ($p < 0,01$), готовності змінювати себе ($p < 0,01$), самовпевненості ($p < 0,05$). Тому маємо змогу констатувати, що на розвиток поведінково-регулятивної складової професійної «Я-концепції» впливає характер здійснюваної вчителем професійної діяльності, тобто традиційні чи інноваційні умови педагогічної діяльності.

Висновки

Отже, доведено існування розбіжності між порівнюваними групами вчителів щодо рівня розвитку окремих складових професійної «Я-концепції» та відповідно цілісної професійної «Я-концепції».

Таким чином, результати дослідження в цілому свідчать про те, що умови здійснення педагогічної діяльності (традиційні чи інноваційні) вчителями початкової школи впливають загалом на розвиток їх професійної «Я-концепції» й окремих її складових зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарєва К.І. Педагогічний аналіз інноваційної діяльності вчителя / К.І. Бондарєва, О.Г. Козлова. — Суми : Слобожанщина, 2001. — 44 с.
2. Гальцева Т.О. Психологічні особливості включення вчителя в педагогічні системи навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т.О. Гальцева. — К., 2003. — 20 с.
3. Підласий І.П. Діагностика та експертиза педагогічних проектів / І.П. Підласий. — К. : Україна, 1998. — 346 с.
4. Хуторской А.В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика: науч. изд. / А.В. Хуторской. — М. : УНЦ ДО, 2005. — 222 с.
5. Шевцова О.М. Інноваційна діяльність як чинник особистісно-професійного розвитку вчителів початкової школи / О.М. Шевцова // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. праць / Ун-т менедж. освіти

Шевцова Е.М.

СПЕЦИФИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ Я-КОНЦЕПЦИЙ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ, КОТОРЫЕ РАБОТАЮТ В УСЛОВИЯХ ТРАДИЦИОННОЙ И ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Посвящена анализу проблемы влияния характера (инновационный или традиционный) профессиональной деятельности учителей начальных классов на развитие профессиональной «Я-концепции» и отдельных ее составляющих по результатам эмпирического исследования. Представлены результаты сравнительного анализа развития профессиональных «Я-концепций» и их составляющих (когнитивной, эмоционально-оценочной, поведенческо-регулятивной) у учителей начальных классов, которые работают в условиях инновационной или традиционной педагогической деятельности.

Ключевые слова: профессиональная «Я-концепция», когнитивная составляющая, эмоционально-оценочная составляющая, поведенческо-регулятивная составляющая, инновационная педагогическая деятельность, традиционная педагогическая деятельность.

Shevtsova E.M.

PECULIARITIES OF PROFESSIONAL I-CONCEPT OF ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS WHO WORK WITHIN TRADITIONAL AND INNOVATIONAL MODES OF PEDAGOGICAL ACTIVITIES

The article is dedicated to analysis of the problem of how professional activities of elementary school teachers (innovational or traditional activities mode) influence development of professional I-concepts of teachers. The article is based on the results of empiric research. The article represents the results of comparative analysis of the development of professional I-concepts and their compounds (cognitive, emotional-evaluation and behavior-regulation) of elementary school teachers who work in the frame of innovational or traditional pedagogical activities.

Key words: professional I-concept, cognitive compound, emotional-evaluation compound, behavior-regulation compound, innovational pedagogical activities, traditional pedagogical activities.